

TALIJANSKI PRIJEVODI *HASANAGINICE*

Fedora Ferluga-Petronio

UDK: 821.163.42-1.09:398.8

Prvi je *Hasanagicu* preveo na talijanski jezik te je objavio uz hrvatski izvornik Alberto Fortis u knjizi *Viaggio in Dalmazia* (Venezia, 1774.) pa je time predstavio cijeloj Europi. Slijedili su u nekoliko desetljeća prijevodi na različite jezike od kojih je najslavniji Goetheov iz 1775. godine. Tek 1949. godine pojavio se drugi i do sada jedini prijevod *Hasanaginice* na talijanski iz pera Artura Cronie koji ga je uvrstio na prvo mjesto u svojoj antologiji *Poesia popolare serbo-croata* (Padova, 1949.). Prijevod je, u usporedbi s Fortisovim, pisan modernijim jezikom, prevoditelj se s metričkog gledišta pokušava približiti desetercu i obogaćuje ga filološkim komentarom. Do nedavna se mislilo da je i višejezični pjesnik Marc Bruère Desrivaux (1765.? – 1823.), čiji je otac René Charles Desrivaux bio francuski konzul u Dubrovniku, preveo *Hasanagicu* na talijanski. Međutim, iz rukopisa pod naslovom *Poesie Illiriche, Latine ed Italiane* koji se čuva u »Slovanskoj knihovni«
Ministarstva vanjskih poslova u Pragu razvidno je da se radi o pukom prijepisu Fortisova prijevoda. *HKE* navodi i Tommaseov prijevod *Hasanaginice*. Međutim, u njegovoj knjizi *Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci* (Venezia, 1842.) toga prijevoda nema.

Ključne riječi: *Hasanaginica*; talijanski prijevodi; Alberto Fortis; Arturo Cronia; Marko Bruerević Desrivaux; Niccolò Tommaseo

Prvi je *Hasanaginicu* preveo na talijanski jezik te je objavio uz hrvatski izvornik opat, prirodoslovac, etnograf i putopisac Alberto Fortis (Padova, 1741. – Bologna, 1803.) u prvoj knjizi svojeg djela *Viaggio in Dalmazia* (Venezia, 1774.).¹ Ta je pjesma pobudila iznenađujuće zanimanje te se počela brzo širiti diljem Europe. Već 1775. godine preveo ju je Johann Wolfgang Goethe, a zatim su slijedili prijevodi na francuski, mađarski, latinski (1789. ju je preveo Đuro Ferić), engleski, češki, ruski, slovenski, švedski. To u najstarije doba, a kasnije možemo samo na njemačkom jeziku nabrojiti pedeset prijevoda, a skoro dvadeset na engleskom i francuskom.²

Do nedavno se mislilo da pripada najstarijim talijanskim prijevodima *Hasanaginice* također prijevod Marca Bruèrea (Bruerevića) Desrivauxa (1765.? – 1823.), sina Renéa Charlesa Desrivauxa, francuskog konzula u Dubrovniku. Marc Bruère Desrivaux je pisao svoje pjesme na više jezika: na francuskom, latinskom, talijanskom i hrvatskom. Bio je izvanrednim jezičnim talentom. U Dubrovnik je došao kao dijete: u obitelji je govorio francuski, u školi je naučio talijanski i latinski, a od svojih prijatelja vršnjaka hrvatski. Pisao je na sva četiri jezika.

Dok su u 18. stoljeću slavni Dubrovčani, kao npr. Kunić, Stay, Bošković, Zamagna, pisali pjesme na latinskom, Bruère je svoje najljepše pjesme napisao na hrvatskom, a najmanje ih je sastavio na svom materinskom jeziku, na francuskom, kojim se služio skoro isključivo za administrativne poslove, kada je naslijedio oca u diplomatskoj karijeri te postao konzulom u Travniku i Skadru. Nakon toga se vratio u Dubrovnik, gdje je ostao do 1816. godine, kada je otišao u Pariz. Godine 1823. imenovan je za konzula u Tripolisu u Siriji. Na putu za Siriju razbolio se te umro na otoku Cipru.

Marc Bruère bio je ne samo pjesnik nego i odličan prevoditelj latinskih klasika (Katula, Tibula, Propercija), a proslavio se kao najbolji prevoditelj

¹ Usp.: Alija Isaković, *Hasanaginica 1774-1794*, »Svjetlost«, izdavačko preduzeće, Sarajevo, 1975., str. 7.

² Usp.: *op. cit.*, str. 8.

Horacija na hrvatski u XVIII. stoljeću. Istovremeno ga možemo smatrati najboljim hrvatskim pjesnikom na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće. Toliko je zavolio hrvatski da je kroatizirao svoje prezime Bruère u Bruerević.³

Marko Bruerević je preveo *Hasanaginicu* na francuski i talijanski. Bruerevićev francuski prijevod nije samostalno objavljen. Objavio ga je, naime, François-Charles-Hugues-Laurent Pouqueville u svojem putopisu *Voyage dans la Grèce*, u drugom izdanju 1826. godine. Pouqueville je bio od 1806. do 1816. godine francuskim generalnim konzulom u Janini. U svom putopisu tvrdi da mu je Marko Bruerević u Dubrovniku osobno predao prijevod *Hasanaginice*. Međutim, iznenađuje činjenica da je to prijevod u prozi, dok je Bruère bio odličan stihotvorac. Vjerojatno je Bruère predao Pouquevilleu samo podlogu za kasniji dotjerani prepjev, a prijevod u prozi je vjerojatno preuzeo po proznom prijevodu Charlesa Nodiera iz 1813. godine.⁴

Talijanski Bruerevićev prijevod *Hasanaginice* nalazi se, međutim, u do sada malo poznatom rukopisu *Poesie Illiriche, Latine ed Italiane, composte dal Signor Marco Bruère, già Console generale di Francia in Travnik, Albania e Tripoli di Siria, raccolte da Marco Marinovich, e dedicate all' Illustrissimo Signore, Il Signor Jeremia Paghich / Consigliere Onorario di S. M. Imperatore di tutte le Russie, suo Console a Ragusa e*

³ Što se tiče Marka Bruerevića kao prevoditelja latinskih klasika, usp.: Fedora Ferluga-Petronio, *Le traduzioni in croato dei classici latini di Marko Bruerević Desrivaux u Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja* (uredila Fedora Ferluga-Petronio), Zora 17, Slavistično društvo Maribor, Maribor, 2002., str. 283-290; a glede njegova višejezičnog stvaralaštva usp.: Fedora Ferluga-Petronio, »La produzione quadrilingue (croato-italiano-latino-francese) del poeta raguseo Marko Bruerević Desrivaux«, u: *Eteroglossia e plurilinguismo letterario I, Plurilinguismo e letteratura*, Atti del 28. Convegno interuniversitario di Bressanone (6-9 luglio, 2000) a cura di Furio Brugnolo e Vincenzo Orioles, Il Calamo, Roma, 2002., str. 243-255.

⁴ Usp.: Rudolf Maixner, *Bruerevićev francuski prijevod Hasanaginice*, GPHK, 28, Zagreb, 1962., str. 389-398.

Cavaliere di S. Anna, koji je pohranjen u »Slovanskoj knjihovni« Ministarstva vanjskih poslova u Pragu.

U tom je rukopisu Bruèereov prijatelj Marko Marinović sabrao 1833. godine, uz desetu obljetnicu pjesnikove smrti, najpoznatije Bruèereove pjesme u nadi da će ih uz pomoć ruskog počasnog konzula u Dubrovniku Jeremije Pagića objaviti u knjižnom izdanju. Zato je rukopis posvetio Pagiću. Pjesmama je dodao i talijanski prijevod *Hasanaginice*, uvjeren da je autor prijevoda Bruère. Međutim, i površan pregled prijevoda potvrđuje nam da se radi uistinu o Fortisovu prijevodu slavne narodne pjesme koji je Bruère vjerojatno namjerno čuvao među svojim papirima s nakanom da prije ili kasnije i sam objavi *Hasanagicu* na talijanskom.⁵

Tek 1949. godine pojavio se drugi i do sada jedini prijevod *Hasanaginice* na talijanskom iz pera Artura Cronie koji ga je među tekstovima uvrstio na prvo mjesto u svojoj antologiji *Poesia popolare serbo-croata* (Padova, 1949.).⁶ Ta je Cronijina knjiga dragocjen doprinos poznavanju hrvatske i srpske narodne poezije. U uvodu nam autor osvjetljuje podrijetlo, raširenost, sadržaj, teme, jezične i poetske značajke narodne poezije Hrvata i Srba, a zatim slijede bibliografske bilješke u kojima daje pregled zbirki i antologija, hrvatskih, srpskih, talijanskih te drugih stranih radova i studija o ovoj temi.

O Arturu Croniji kao književnom povjesničaru kružila su podijeljena mišljenja, pogotovo jer je prikazivao hrvatsku književnost kao neoriginalnu pod utjecajem talijanske i ponekad klasičnih književnosti. To se posebno odražava u knjizi *Storia della letteratura serbo-croata* (Milano, 1956.) te u antologiji *Le più belle pagine della letteratura serbo-croata* (Milano, 1963.) kod analize starijih razdoblja do druge polovice XIX.

⁵ Glede talijanskog prijevoda *Hasanaginice* usp.: Fedora Ferluga-Petronio, »O francoskem in italijanskem prevodu Hasanaginice Marka Bruerevića Desrivauxa (1765?-1823)«, u: *Studia slavia Savariensia*, sv. 1-2, 7. *Nemzetközi Szlavisztikai Napok*, 24.-25. svibnja 2002., Szombathely, 2002., str. 170-174.

⁶ Str. 38-45.

stoljeća. Međutim, Cronia nam narodnu poeziju predstavlja na objektivan i produbljen način. Uz talijanski prijevod, prikazuje izvornik popraćen produbljenim lingvističko-filološkim komentarom.

Što se tiče *Hasanaginice*, najprije prikazuje Fortisov tekst iz njegove knjige *Viaggio in Dalmazia* iz 1774. godine, ne uzimajući u obzir Karadžićeve ispravke iz njegovih *Srpskih narodnih pjesama* (Beograd, 1932.-1936.). Udaljuje se od Fortisova teksta samo u pojedinim slučajevima kada se radi o tiskarskim ili pravopisnim greškama. Poslije navodi Fortisov prijevod na talijanski i na kraju donosi vlastiti prijevod.

Navest ćemo prvih nekoliko stihova, od 12. do 16., u Fortisovu hrvatskom izvorniku pa u njegovu prijevodu te u Cronijinu prijevodu.

Fortisov hrvatski izvornik:

»Ne čekaj me u dvoru b'jelomu
ni u dvoru, ni u rodu momu.«
Kad kaduna r'ječi razumjela
još je jedna u toj misli stala,
jeka stade konja oko dvora;⁷

Fortisov prijevod:

Così fece intimar: »Non aspettarmi
Nel mio bianco cortil; non nel cortile,
Nè fra' i parenti miei.« Nell'udir queste
Dure parole pensierosa e mesta
L'infelice rimase. Ella d'intorno
Al maritale albergo il calpestio
Di cavalli ascoltò.⁸

⁷ Usp.: Alija Isaković, *op. cit.*, str. 50-51.

⁸ Usp.: *idem*, str. 28.

Cronijin prijevod:

»Non m'attender nella bianca casa,
non a casa, né tra la mia gente.«
Come la signora i detti apprese,
ancor, grama, in quel pensier ristava,
scalpitò un destrier presso alla casa.⁹

Iz tog kratkog odlomka možemo odmah primijetiti razliku u jeziku Cronijina i Fortisova prijevoda. Cronijin je jezik moderniji. Između jednog i drugog prijevoda prošlo je naime 175 godina. Fortisov je prijevod slobodniji. U tom odlomku imamo, primjerice, umjesto početnih pet, sedam stihova. Ali u suštini, Fortisov je prijevod melodiozniji i s estetskog gledišta sasvim odgovara izvorniku. Cronia se više oslanja na hrvatski izvornik i osim toga obogaćuje tekst s filološko-jezičnim komentarom, dok toga u Fortisa nema.

I jedan i drugi prevoditelj imaju poteškoća s prevođenjem nekih izraza. Fortis u navedenom odlomku riječ *dvor* dva puta prevodi izrazom *cortile*, »dvorište« (u 12. i 13. stihu), a na kraju s malo mašte slobodno *marital albergo* »muževu obitavalište« (16. stih). Cronia prevodi svaki put jednostavno *casa*, »kuća, dom«. Ipak, to nije težak problem jer bi se *dvor* moglo prevesti s izrazom *corte*, koji znači »dvor, palača«.

I na drugim mjestima bilo Fortis bilo Cronia imaju poteškoće s prijevodom nekih riječi koje su na prvi pogled vrlo jednostavne. Problematičan je za jednoga i za drugoga prevoditelja riječ *svat* koji Cronia prevodi s neobičnim izrazom grčkog podrijetla *paraninfo*, dok Fortis jednostavno ostavlja riječ u izvorniku *svat*:

Izvornik:

Kad pokupiš gospodu *svatove*

⁹ Usp.: *idem*, str. 54-55.

Fortis:
Verrai per essa co' Signori *Svati*

Cronia:
quand'aduni i signori *paraninfi*¹⁰

Izvornik:
gospodu je *svate* pokupio

Fortis:
Ei accolse tutti gli *Svati*

Cronia:
adunò tutti i signori *paraninfi*¹¹

Izvornik:
Dobro došli *svati* do djevojke

Fortis:
Felicemente giunsero gli *Svati*

Cronia:
Ben giunse *la schiera della sposa*¹²

U zadnjem primjeru vidimo da se Cronia odlučio za drugačiji prijevod jer mu se ipak činilo da je izraz *paraninfo* za čitatelja previše stran i zato nejasan. Tako prevodi *svati* sa sintagmom *la schiera della sposa* »nevjestina povorka«. Pravičan prijevod bi bio *convitato alle nozze*, ali to bi stvaralo previše problema s metričkog gledišta.

Još je jedna značajka Fortisova prijevoda – posvuda talijanizira hrvatska imena. Tako *Hasanaginica* postaje »*la sposa d'Asan*«, *Hasan-aga* »*Asano il Duce*«, patronimik *Pintorović* opisuje sa sintagmom »*di Pintoro*

¹⁰ Usp.: *idem*, str. 52, 29, 56, stih 58.

¹¹ Usp.: *idem*, str. 52, 29, 56, stih 63.

¹² Usp.: *idem*, str. 52, 29, 57, stih 65.

il figlio«. Cronia, međutim, prevodi *la sposa dell'Aga-Hasan* i ostavlja patronimik *Pintorović*, gdje se mijenja samo grafički oblik u *Pintorovich*.

Na kraju, postavlja se i pitanje od koga je mogao Fortis saznati za *Hasanaginicu*?

Alberto Fortis imao je, naime, buran život. Rodio se u Padovi 1741. godine. Kao mladić ušao je u red augustinaca. Otišao je onda u Rim na studij teologije, ali je radije proučavao prirodne znanosti i poeziju. Godine 1768. ili 1769. istupio je iz reda i postao opatom, iako po svoj prilici nije obnašao svećeničku službu. Između 1765. i 1791. godine, prema naredbi mletačke vlasti, dvanaest je puta putovao u Dalmaciju i proučavao te krajeve sa znanstvenog, geološkog gledišta kako bi ih mletačka vlast mogla najbolje iskoristiti. Ali najveću je slavu postigao narodnom baladom *Hasanaginica*, koju je objavio u I. svesku putopisa *Viaggio in Dalmazia* (Venezia, 1774.) u originalu (*Xalostna pjesanza Plemenite Asan-Aghinize*) uz talijanski prijevod (*Canzone dolente della nobile sposa d'Asan Aga*).

Na tim putovanjima upoznao je Stanu, Hrvaticu iz sela Drvenjak kod Drniša, koja je Fortisu kasnije vodila domaćinstvo u raznim krajevima Italije, možda već od 1771. godine, a sasvim sigurno od 1773. Posljednji put se ta žena spominje u dokumentima iz 1795. godine, kada je se Fortis, koji se spremao napustiti ugroženu Mletačku Republiku i otići u Pariz, sjetio u svom testamentu. U okolici Drniša dugo se sačuvala u narodu *Hasanaginica*, zato je vrlo vjerojatno, kao što tvrdi Žarko Muljačić,¹³ da je Fortis za tu pjesmu saznao od djevojke Stane (nepoznato joj je prezime), za koju je bio posebno vezan, unatoč tome što je u svojoj korespondenciji rijetko spominje, što je razumljivo za svećenika kojega su ogovarali zbog veza sa ženama.

U *HKE-u* (1, s. v. *Asanaginica*) spominje se i talijanski prijevod *Hasanaginice* iz pera Nikole Tommasea. Međutim, u trećem svesku

¹³ Što se tiče veze između Fortisa i djevojke Stane koju Fortis spominje u svom testamentu, usp.: Žarko Muljačić, »Od koga je A. Fortis mogao dobiti tekst »Hasanaginice?«, u: A. Isaković, *op. cit.*, str. 39-49.

njegove knjige *Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci*, (Venezia, 1842.) toga prijevoda nema. Zanimljivo je usporediti izbor Cronijinih i Tommaseovih prijevoda narodnih pjesama. Njima dvojici zajednički je samo prijevod jedne pjesme, *Smrt kraljevića Marka*. Cronijin je prijevod melodiozniji. U tom, kao u Fortisovu primjeru, Cronijin je jezik, naravno, moderniji. Osim toga, Tommaseo navodi, u suprotnosti s Croniom, samo talijanski prijevod bez hrvatskog izvornika i bez posebnog komentara.

Zanimljivo je, bilo kod Fortisa bilo kod Tommasea, da talijaniziraju hrvatska osobna imena, dok ih Cronia ostavlja u slavenskom obliku. Vrlo čudno izgleda tako Tommaseov *Dusciano* umjesto *Dušan*, *Urosio* umjesto *Uroš*, a da ne govorimo o *Milošu Obiliću* koji postaje *Milosio degli Obilici*.

I na kraju, Albertu Fortisu moramo biti stvarno zahvalni da se preko *Hasanaginice* Zapad upoznao s neslućenim bogatstvom do tada nepoznatog morlačkog svijeta, a Arturu Croniji da je tako savjesno sabrao narodne pjesme te ih obogatio s produbljenim znanstvenim filološkim komentarom.

LE TRADUZIONI IN ITALIANO DELLA *HASANAGINICA*

R i a s s u n t o

La *Hasanaginica* fu tradotta per la prima volta in italiano con l'originale a fronte da Alberto Fortis nel suo volume *Viaggio in Dalmazia* (Venezia 1774). Questa traduzione ebbe molto successo e suscitò in Occidente l'interesse per il mondo fino allora poco conosciuto dei Morlacchi. Già l'anno dopo, nel 1775, fu tradotta da Wolfgang Goethe a cui seguirono nei decenni successivi versioni in varie lingue: in francese, ungherese, latino, inglese, ceco, russo, sloveno, svedese. Appena nel 1949 fu pubblicata la seconda e finora l'unica traduzione in italiano per opera di Arturo Cronia che la inserì al primo posto nella sua antologia *Poesia popolare serbo-croata*. Rispetto al Fortis la traduzione del Cronia si avvale di un ricco apparato critico e di un approfondito commento linguistico-filologico. Fino a poco tempo fa si pensava che alle versioni più antiche della *Hasanaginica* appartenesse anche la traduzione di Marc Bruère (Bruerević) Desrivaux (1765?-1823), figlio del console francese a Dubrovnik René Charles Desrivaux. Invece il manoscritto che si conserva alla »Slovanska knihovna« del Ministero degli Esteri a Praga si rivela una semplice trascrizione della versione del Fortis. La *Hrvatska književna enciklopedija* cita pure la traduzione della *Hasanaginica* di Niccolò Tommaseo, ma nei suoi *Canti popolari toscani, corsi, illirici e greci* (Venezia 1842) non c'è traccia di questa versione.

Parole chiave: *Hasanaginica*; traduzioni italiane; Alberto Fortis; Arturo Cronia; Marc Bruère (Bruerević) Desrivaux; Niccolò Tommaseo